

Kupowanie poparcia. Polityka gospodarcza jako środek stabilizacji sytuacji wewnętrznej w Polsce w pierwszych miesiącach rządów Edwarda Gierka

Przesilenie na szczytach władzy, spowodowane przez protesty robotnicze na Wybrzeżu, zakończyło się na VII Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 20 grudnia 1970 r. Od razu zaczęto rozładowywać sytuację za pomocą obietnic poprawy dochodów i warunków życia ludności oraz konkretnych decyzji uwiarygodniających deklaracje składane przez nowego I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka. Nowe władze partyjne i państwowe musiały się zmierzyć ze społecznym niezadowoleniem wynikającym zarówno z podwyżek cen, jak i z wcześniejszych działań i zapowiedzi władz w innych obszarach polityki gospodarczej i społecznej.

20 grudnia, na zebraniu Biura Politycznego KC PZPR, poprzedzającym VII Plenum, zatwierdzono podwyżki płac i świadczeń socjalnych na łączną sumę 6,5 mld zł (zagadnienie referował członek BP KC PZPR i ówczesny przewodniczący Centralnej Rady Związków Zawodowych Ignacy Loga-Sowiński). Decyzja została zaakceptowana przez VII Plenum, które upoważniło Radę Ministrów do przeznaczenia takiej kwoty „na zwiększenie dochodów robotniczych” w porozumieniu z CRZZ. Ostatecznie planowane wyrównania na kwotę 7 mld zł (w ostatniej chwili dodano do nich podwyżkę zasiłków dla niepracujących żon w rodzinach nierolniczych) zatwierdzono na posiedzeniu BP KC PZPR 22 grudnia 1970 r. Ponadto na wniosek Gierka polecono wtedy opracować propozycje w sprawie zamrożenia na co najmniej dwa lata cen żywności z wyjątkiem produktów sezonowych, obniżania cen artykułów przemysłowych w miarę wzrostu produkcji i obniżania kosztów własnych, stopniowego wycofywania się z bezzasadnych podwyżek cen niektórych artykułów spożywczych (mąka, kasz, przetworów owocowo-warzywnych)¹. Na pierwsze znaczne ustępstwa władza poszła

¹ J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2000, s. 328, 330; *idem*, S. Trepczyński, *Grudzień'70 wewnątrz „Białego Domu”*, Warszawa 1991, s. 124, 133; *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000, s. 409–414. W skład wspomnianej kwoty 6,5 mld zł wcho-

zatem jeszcze przed zmianami w Radzie Ministrów. Trzeba też zwrócić uwagę na egalitarny charakter wprowadzonych zmian, mających za zadanie przede wszystkim poprawę sytuacji grup ludności o najniższych dochodach.

Piotr Jaroszewicz w przemówieniu wygłoszonym w Sejmie 23 grudnia 1970 r., w dniu zaprzysiężenia na stanowisku szefa rządu, zapowiedział przedstawienie w pierwszym kwartale 1971 r. zmian w Narodowym Planie Gospodarczym i budżecie państwa. Poza tym twierdził, że dotychczasowe opracowania związane z nowym planem pięcioletnim miały zostać poddane ocenie pod kątem zapewnienia „harmonijnego rozwoju kraju”, które to pojęcie zastępowało zasadę „selektywnego rozwoju”, głoszoną przez byłego sekretarza KC, zajmującego się sprawami gospodarczymi, Bolesława Jaszczuka. Premier zapowiadał także, że „W projekcie nowego planu pięcioletniego znajdują również wyraz nowe elementy polityki gospodarczej i społecznej, wynikające z analizy przyczyn ostatnich wydarzeń. [...] ważnym kierunkiem naszego działania będzie nadanie właściwej rangi zaspokojeniu doraźnych i przyszłych potrzeb społeczeństwa w oparciu o maksymalne wykorzystanie rozporządzalnych zasobów. [...] zadania planu w dziedzinie produkcji towarów rynkowych będą egzekwowane z całą konsekwencją i powiększane w granicach możliwości przez wyszukiwanie i uruchamianie dostępnych rezerw. Wymagać to będzie nowego klimatu wokół spraw zaopatrzenia rynku w aparacie państwowym i gospodarczym, wśród załóg wytwarzających dobra konsumpcyjne, wśród pracowników handlu”². Tak więc główny akcent położono na zaopatrzenie rynku wewnętrznego, podczas gdy w strategii „selektywnego rozwoju” kładziono nacisk na produkcję eksportową. Niemniej od razu poczyniono zastrzeżenie: „Dążenie do możliwie najlepszego w danych konkretnych warunkach zaspokojenia potrzeb społeczeństwa nie może oczywiście oznaczać zmniejszenia naszych wysiłków w dziedzinie rozwoju podstawowych gałęzi przemysłu, wytwarzających środki produkcji i towary przeznaczone na eksport. Nadal będziemy przykładać dużą wagę do rozwoju naszej bazy surowcowej i energetycznej, do usprawnienia eksportu”³. Kombinacja szybkiej poprawy zaopatrzenia z utrzymaniem zadań rozwoju przemysłu musiała oznaczać znalezienie dodatkowych źródeł finansowania, czyli w tym wypadku źródeł zewnętrznych, na razie zarówno radzieckich, jak i zachodnich, później w miarę unormowania się sytuacji w Polsce – właściwie tylko tych drugich.

dziły następujące pozycje (wielkości zaokrąglane w górę, dlatego ich suma przekracza 6,5 mld zł): podwyżka najniższych płac z 850 do 1000 zł (łącznie 600 mln zł), podwyżki płac pracowników zarabiających poniżej 2000 zł (3,3 mld zł), podwyżki zasiłków rodzinnych na dzieci (2 mld zł), podwyżki najniższych rent rodzinnych i inwalidzkich (450 mln zł), dodatki 60 zł do rent i emerytur poniżej 1500 zł (dla emerytów i rencistów mających na utrzymaniu współmałżonków; 200 mln zł), dodatki stażowe dla niektórych emerytów (200 mln zł). Na tej podstawie można stwierdzić, że na pewno motywem wzrostu wydatków nie było uspokajanie uczestników protestów przez wzrost ich dochodów. Zaspokojenie potrzeb najbardziej potrzebujących grup ludności nierolniczej pozwalało za to na zaprezentowanie władzy jako wdrażającej zasady sprawiedliwości społecznej i korzystnie odróżniającej się od poprzedniej ekipy rządzącej Polską (*Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970*, oprac. P. Domański, Londyn 1991, s. 116–117).

² Cytaty z przemówienia premiera wg wersji przechowywanej w AAN jako załącznik do protokołu Biura Politycznego KC PZPR (AAN, KC PZPR, 1354/V/90, mf. 2913, s. 876).

³ *Ibidem*, s. 876–877.

Można więc powiedzieć, co nie będzie specjalnie odkrywczym stwierdzeniem, że polityka gospodarcza w czasach rządów Edwarda Gierka miała od początku charakteryzować się radykalnym zwrotem w stronę zwiększenia konsumpcji. Wydaje się, że było to podyktowane głównie okolicznościami politycznymi, w których doszło do zmian we władzach partyjnych i państwowych. Ciągłość we władzach (zwłaszcza państwowych) nie została bowiem na pewno zerwana. Posunięcia zmierzające do stabilizacji w kraju można podzielić na: ustępstwa dokonywane pod naciskiem sytuacji i dotyczące całego kraju, decyzje dotyczące potencjalnie najbardziej niebezpiecznych branż i regionów, rozwiązujące zarówno główne, jak i doraźne problemy oraz kształtowanie elementów polityki gospodarczej, które gwarantowały ciągłość poprawy standardu życia i tym samym stałość poparcia dla ekipy rządzącej. Większość decyzji z pierwszej i drugiej grupy miało zapaść w dwóch pierwszych miesiącach 1971 r. Potem były one związane przede wszystkim z wprowadzaniem długofalowych zmian w polityce gospodarczej.

Jak w zwykłe w krajach komunistycznych, zmianom politycznym towarzyszyły zmiany w terminologii. W oficjalnych publikacjach i dokumentach zastąpiono termin „polityka gospodarcza” pojęciem „polityka społeczno-gospodarcza”, mającym podkreślać nierozłączność celów społecznych i gospodarczych i prymat tych pierwszych „Narodowy Plan Gospodarczy” natomiast zaczęto nazywać „Narodowym Planem Społeczno-Gospodarczym”.

29 grudnia, na ostatnim posiedzeniu BP KC PZPR w 1970 r., omawiano m.in. proponowane zmiany w NPG na 1971 r., polegające na wprowadzeniu uchwalonej wcześniej podwyżki płac i zasiłków oraz poprawie zaopatrzenia, uzyskanej głównie dzięki wycofaniu się z części posunięć antyimportowych, podjętych przez Gomułkę, np. zwiększeniu importu ziarna kakaowego. Podwyżka płac i świadczeń socjalnych z 30 grudnia w połączeniu z wypłacaniem premii przez zakłady pracy i gwarancjami zwiększonej liczby godzin nadliczbowych dała szacunkowy wzrost średniej płacy o 5 proc⁴.

Dla stabilizacji sytuacji w kraju nieodzowne było jednak wsparcie radzieckie. 5 stycznia 1971 r. Gierek i Jaroszewicz spotkali się w Moskwie z sekretarzem generalnym KC Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, Leonidem Breżniewem. Po zreferowaniu sytuacji politycznej i proponowanych zmian w polityce gospodarczej wystąpili z propozycjami dotyczącymi współpracy polsko-radzieckiej w nowej pięciolatce. W trakcie spotkania Gierek zwracał się do Breżniewa z dużą uniżonością, a w kwestiach gospodarczych proponował wręcz powrót do sytuacji sprzed 1956 r., kiedy to Polska była wielkim odbiorcą maszyn i gotowych obiektów przemysłowych ze Związku Radzieckiego. Plan gospodarczy realizowany w 1971 r. miał być wyjątkiem w skali całej pięciolatki, a cała koncepcja polityki gospodarczej miała być przemyślana na nowo. Najistotniejsza z naszego punktu widzenia w przydługiej i wielowątkowej odpowiedzi Leonida Breżniewa była pochwała prosocjalnego zwrotu w polityce gospodarczej⁵.

Nie da się bezsprzecznie stwierdzić, czy zachowanie władz polskich było swego rodzaju próbą zapewnienia sobie alibi przed ściślejszym związaniem się

⁴ *Ibidem*, s. 887, 918–935; A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2007, s. 268.

⁵ *Tajne dokumenty Biura Politycznego...*, s. 128–135.

z Zachodem, niemniej można taką hipotezę postawić. Premier Piotr Jaroszewicz, odpowiedzialny dotychczas za współpracę w ramach RWPG, musiał się orientować w możliwościach finansowych ZSRR. Wraz z deklaracjami wierności zgłoszono tak wiele postulatów w sprawie pomocy gospodarczej, że przynajmniej część z nich strona radziecka musiała odrzucić. Tym samym otworzyła się furta do intensywniejszych rozmów z partnerami zachodnimi. Poza tym ekipa, która doszła do władzy dzięki poparciu Kremla, musiała przynajmniej stwarzać wrażenie, że zrywa z polityką Bolesława Jaszczuka, irytującą polityków radzieckich⁶.

Według relacji Gierka i Piotra Kostikowa, cytowanych następnie przez Janusza Rolickiego, polska delegacja wywarła na Rosjanach bardzo dobre wrażenie i uzyskała dzięki temu zgodę na zwiększenie dostaw ropy gazu, bawełny i zbóż. W trakcie rozmów premier ZSRR Aleksiej Kosygin zasugerował „rozejście się za korzystną współpracą ekonomiczną z Zachodem”⁷. Potwierdzałoby to tezę, że bez zgody ZSRR skala gospodarczych powiązań Polski z krajami kapitalistycznymi byłaby znacznie mniejsza niż w czasie rządów Władysława Gomułki, mającego znacznie lepszą pozycję w relacjach z Kremlen.

Po spotkaniu moskiewskim na kolejnych posiedzeniach najwyższych władz partyjnych i państwowych uchwalano programy poprawy sytuacji w najważniejszych branżach i rewidowano założenia przyjęte w czasach gomułkowskich. 8 stycznia 1971 r. ogłoszono decyzję o zamrożeniu cen produktów żywnościowych na dwa lata. Cztery dni później na posiedzeniu BP KC PZPR debatowano nad możliwościami zwiększenia podaży mieszkań. We wnioskach z dyskusji zalecono podjęcie niezbędnych decyzji w celu uruchomienia rezerw w zakładach produkujących materiały dla budownictwa mieszkaniowego, zbadanie możliwości przestawienia niektórych zakładów produkcyjnych lub ich wydziałów na produkcję urządzeń dla budownictwa mieszkaniowego, przyspieszenie badań nad możliwością zastosowania w budownictwie mieszkaniowym materiałów zastępczych na skalę przemysłową oraz, co najważniejsze, opracowanie przez rząd zasad polityki mieszkaniowej⁸.

Na posiedzeniu BP KC PZPR z 19 stycznia 1971 r. przedyskutowano cofnięcie reformy systemu bodźców materialnego zainteresowania, która miała być wprowadzona od 1 stycznia 1971 r. na mocy uchwał V Plenum KC PZPR z 19–20 maja 1970 r. Zdecydowano, że ostatecznie zmiany będą dotyczyć tylko zakładów objętych programem pilotażowym (na początku tylko dziesięciu przedsiębiorstw z różnych branż) oraz tych, które były w wystarczającym stopniu przygotowane⁹.

⁶ Relacje Bolesława Jaszczuka z politykami radzieckimi pokazuje dość wiarygodna anegdota przytoczona przez Piotra Kostikowa (P. Kostikow, B. Roliński, *Widziane z Kremla. Moskwa-Warszawa. Gra o Polskę*, Warszawa 1992, s. 122). Zdrażnienia wprowadzane do stosunków polsko-radzieckich były jednym z zarzutów stawianych Jaszczukowi przez Józefa Cyrankiewicza na VIII Plenum KC PZPR (*Tajne dokumenty Biura Politycznego...*, s. 166–167). O niechęci władz radzieckich do Jaszczuka wspominał też sam zainteresowany w rozmowach z Markiem Zieleniewskim (M. Zieleniewski, *Przez lekko uchyloną bramę*, Kościan 1989, s. 37).

⁷ J. Rolicki, *Edward Gierek. Życie i narodziny legendy*, Warszawa 2002, s. 176–177.

⁸ A. Paczkowski, *Pół wieku...*, s. 268; *Tajne dokumenty Biura Politycznego...*, s. 136–137; AAN, KC PZPR, 1354/V/91, mf. 2914, s. 47–48.

⁹ *Ibidem*, Protokół nr 27 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR i załączniki, 27 I 1971 r., s. 62, 68–83.

Uchylano w ten sposób jedną z bardziej niepopularnych zmian w systemie gospodarczym państwa z 1970 r., kontestowaną też w aparacie partyjnym.

19 stycznia 1971 r. BP analizowało również możliwości poprawy zaopatrzenia w żywność i poprawy nastrojów społecznych. Zakładano cofnięcie najbardziej radykalnych antyimportowych decyzji z czasów Gomułki i zwiększenie importu kawy i kakao oraz polepszenie zaopatrzenia w mięso i masło poprzez rozwój hodowli i pogorszenie salda wymiany z zagranicą tych produktów, finansowane głównie obrotami kredytowymi.

Omawiano rozesłaną z polecenia Kazimierza Barcikowskiego *Notatkę w sprawie programu sezonowych i okresowych obniżek cen artykułów spożywczych oraz zwiększenia ilości tanich asortymentów tych artykułów*, a także rozesłaną z polecenia Piotra Jaroszewicza, pochodzącą z 16 stycznia 1971 r. *Notatkę w sprawie poprawy zaopatrzenia rynku w mięso i niektóre produkty spożywcze w roku 1971* (dyskutowaną następnie także na posiedzeniu Prezydium Rządu 22 stycznia 1971 r.). Ten ostatni dokument zawierał m.in. propozycję zwiększenia importu kawy z 14 do 18 tys. ton oraz importu kakao z 16 do 19 tys. ton, przy uwzględnieniu 58 mln zł dewizowych potrzebnych na ten cel w korekcie planu handlu zagranicznego na 1971 r. Oznaczało to rezygnację z najbardziej radykalnych posunięć oszczędnościowych z ostatniego roku rządów Władysława Gomułki. Jednocześnie stwierdzano potrzebę skorygowania założeń planu na 1971 r. w zakresie zaopatrzenia w mięso w następujących punktach: częściowa odbudowa pogłowia trzody chlewnej w 1971 r. do 14–14,2 mln sztuk (wzrost o 4,1–5,6 proc.) i zwiększenie pogłowia bydła do 11,1 mln sztuk (wzrost o 2,4 proc.); plan skupu – 1407 tys. ton mięsa (30 tys. ton poniżej wykonania planu w 1970 r.); eksport netto mięsa i przetworów w wysokości 147 tys. ton, tj. o 45,5 tys. ton powyżej przewidywanego wykonania w 1970 r. i 34 tys. ton powyżej rzeczywistego wykonania w 1970 r.; zmniejszenie konsumpcji mięsa i tłuszczów z 60,7 kg na osobę do 58,7 kg, w tym mięsa i przetworów z 53,4 kg do 51,6 kg. Wstępnie zakładano, że „dostawy masy mięsno-tłuszczowej na zaopatrzenie rynku w 1971 r. należałoby utrzymać przynajmniej na poziomie wykonania 1970 r. Oznacza to potrzebę zwiększenia zakładanych w NPG dostaw o ok. 66 tys. ton”. Wiązało się to z dodatkowym importem 22,5 tys. ton mięsa i 7,5 tys. ton smalcu oraz eksportem wołowiny, by otrzymać w zamian tańszą wieprzowinę z zagranicy. Po uwzględnieniu proponowanych zmian eksport netto mięsa i przetworów miał wynieść ok. 107 tys. ton wobec ok. 113 tys. ton w 1970 r. Stwierdzano również konieczność zmniejszenia eksportu masła z 13,5 do 12 tys. ton (do wysokości kontyngentu angielskiego)¹⁰.

W wyniku dyskusji nad przedstawionymi propozycjami Biuro Polityczne podjęło decyzje o obniżce cen jaj oraz zwiększeniu produkcji tańszych gatunków wędlin dzięki wykorzystaniu oszczędniejszych receptur, co skutkowało spadkiem

¹⁰ AAN, KC PZPR, 1354/V/91, mf. 2914, *Notatka w sprawie programu sezonowych i okresowych obniżek cen artykułów spożywczych oraz zwiększenia ilości tanich asortymentów tych artykułów*, s. 184–187; *ibidem*, *Notatka w sprawie poprawy zaopatrzenia rynku w mięso i niektóre produkty spożywcze w roku 1971*, KPRM, Ministerstwo Rolnictwa, MPSiS, Warszawa, 16 I 1971 r., s. 188–197; *ibidem*, *Zestawienie dodatkowego importu i eksportu towarów rolno-spożywczych i przemysłu lekkiego w obszarze KK w stosunku do NPG na 1971 r.*, KPRM, Ministerstwo Rolnictwa, MPSiS, Warszawa, 16 I 1971 r., s. 198.

wartości sprzedaży wyrobów mięsnych o 100 mln zł, a uzyskiwanej na nich akumulacji o 40 mln zł. Zaakceptowało też zwiększenie w handlu podaży mięsa i produktów spożywczych o łącznej wartości 5 mld zł oraz wzrost dostaw węgla na wieś o 250 tys. ton w stosunku do planu rocznego¹¹. Nie były to decyzje tylko kosmetyczne, oznaczały istotną poprawę zaopatrzenia, nie zmieniały jednak skutków „operacji cenowej”.

20 stycznia 1971 r. w „Głosie Szczecińskim” został opublikowany artykuł zawierający nieprawdziwą listę zobowiązań produkcyjnych, podjętych jakoby przez załogę Stoczni Szczecińskiej, co stało się zarzewiem nowego strajku rozpoczętego 22 stycznia i ugaszonego dopiero po osobistym spotkaniu Gierka i Jaroszewicza ze strajkującymi stoczniovcami dwa dni później. Następnego dnia do podobnego spotkania doszło w Gdańsku, gdzie padło słynne potem pytanie skierowane przez I sekretarza do robotników – „Pomożecie?”. Dla polityki gospodarczej skutki strajku styczniowego nie były zbyt dotkliwe, gdyż przedstawiciele władz nie cofnęły grudniowej podwyżki cen¹².

Zwieńczeniem rozprawy z poprzednim kierownictwem partyjnym było VIII Plenum KC PZPR z 6–7 lutego 1971 r. Główny referat omawiano na posiedzeniu BP 29 stycznia, a zatwierdzono na posiedzeniu 2 lutego. Oprócz wątków rozliczeniowych istotne były w nim zapowiedzi zmian w polityce gospodarczej i dążeń do poprawy stopy życiowej, szczególnie biedniejszych warstw ludności, sygnalizowane już na VII Plenum. Łącznym wynikiem ustaleń VII i VIII Plenum KC było rzeczywiste zwiększenie płac osób zarabiających dotąd poniżej 2000 zł, w dużej mierze dzięki wzrostowi płacy minimalnej z 850 do 1200 zł oraz wzrost dochodów osób utrzymujących się ze świadczeń społecznych. Jednocześnie przeprowadzono korektę planu gospodarczego na 1971 r. w kierunku zwiększenia funduszy na opłacenie dodatkowego zatrudnienia i wzrost przeciętnej płacy oraz rozwiązanie najbardziej pilnych kwestii płacowych w poszczególnych branżach¹³. Wraz z odejściem od reformy bodźców materialnego zaangażowania oznaczało to, że władze nie będą kontynuowały gomułkowskiej polityki dyscyplinowania siły roboczej przez niedobór miejsc pracy i różnicowanie dochodów w wyniku premiowania wydajności. Było to też przejście do polityki zakładającej dynamizujący wpływ podwyżek płac na tempo wzrostu gospodarczego¹⁴. Kombinacja nierestrykcyjnej polityki płacowej z administracyjnym zamrożeniem cen miała się stać jednym z głównych powodów nie dającej się trwale zlikwidować nierównowagi rynkowej. W pierwszych latach rządów Gierka wraz z zadłużaniem się kraju za granicą powodowało to jednak szybki wzrost dochodów ludności i poczucie „cudu gospodarczego”, nieporównywalnego w czasami „małej stabilizacji”.

W tym czasie, aby choć trochę ograniczyć napięcia rynkowe, poszukiwano sposobów ściągnięcia z rynku nadwyżki środków pieniężnych, znajdujących się posiadaniu ludności. Na posiedzeniu BP 9 lutego 1971 r. przedstawiono opra-

¹¹ AAN, KC PZPR, 1354/V/91, mf. 2914, Protokół nr 27 posiedzenia Biura Politycznego, 19 I 1971 r., s. 65; *ibidem*, *Notatka w sprawie programu sezonowych...*, s. 185–186.

¹² J. Eisler, *Grudzień 1970...*, s. 349–351; J. Rolicki, *Edward Gierek...*, s. 185.

¹³ J. Bury, *Wzrost stopy życiowej [w:] Społeczno-gospodarczy rozwój Polski w latach 1971–1975*, red. F. Kubiczek, Warszawa 1975, s. 26.

¹⁴ *Ibidem*, s. 37–39.

cowaną przez ministra finansów Józefa Trendotę listę 16 posunięć, które miały przynieść łącznie dodatkowo 4,64 mld zł, co w dużej mierze równoważyło przyznane w końcu grudnia podwyżki płac i świadczeń socjalnych. Wśród nich największe skutki finansowe pociągała za sobą propozycja sprzedaży mieszkań spółdzielczych i należących do rad narodowych¹⁵.

Sytuacja jednak znów zmieniała się na niekorzyść władz. Następnego dnia rozpoczął się strajk łódzkich włóknienek, którego nie zdołała ugasić wizyta premiera Jaroszewicza. W obliczu determinacji strajkujących, 15 lutego wieczorem, po konsultacjach z premierem ZSRR Kosyginem, który obiecał kredyt wysokości 100 mln USD na zakup na Zachodzie żywności niezbędnej do zrównoważenia rynku, ogłoszono anulowanie od 1 marca 1971 r. grudniowej podwyżki cen. Nie było to jednak powiązane z odebraniem ludności świadczeń mających rekompensować skutki podwyżek¹⁶. W ten sposób dwa miesiące od wprowadzenia środków mających zrównoważyć sytuację na rynku artykułów konsumpcyjnych doszło jedynie do dodatkowego zwiększenia siły nabywczej ludności¹⁷ oraz wzrostu zadłużenia w ZSRR. Przy szybkim wyczerpaniu możliwości zaciągania kredytów u wschodniego sąsiada musiało to w końcu doprowadzić do znaczącego wzrostu kredytowych zakupów żywności i pasz w krajach kapitalistycznych oraz znaczących zmian w polityce rolnej, skutkujących wzrostem skupu.

Aby zapewnić większą podaż artykułów spożywczych pochodzenia zwierzęcego, decyzją BP z 9 marca 1971 r. podniesiono ceny skupu mięsa i mleka, co wraz z dodatkowymi posunięciami na rzecz poprawy sytuacji na wsi miało przynieść zwiększenie produkcji polskiego rolnictwa, a także zapewnienie nowej ekipie wzrostu poparcia wśród ludności wiejskiej. Stanowiło to też niewątpliwie koncesję w stosunku do Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego.

Tego samego dnia omawiano też dokumenty będące świadectwem nowego nastawienia władz partyjnych i państwowych do konsumpcji indywidualnej. W *Notatce w sprawie zaopatrzenia rynku w mięso i tłuszcze oraz inne artykuły spożywcze w 1971 roku*, sporządzonej w Komisji Planowania przy współudziale Ministerstwa Handlu Wewnętrznego, Ministerstwa Handlu Zagranicznego i Ministerstwa Przemysłu Spożywczego i Skupu 3 marca 1971 r. znajdowało się stwierdzenie o dwa razy większym od pierwotnie planowanego tempie wzrostu dochodów ludności (7,8 proc. zamiast 3,9 proc.), który miał być pokryty dzięki zwiększeniu dostaw towarów rynkowych. Opracowany przez MPSiS i Ministerstwo Rolnictwa *Projekt planu rozwoju produkcji zwierzęcej na lata 1971–1975* z początku marca zakładał z kolei znaczny wzrost produkcji zwierzęcej w pięcioletce 1971–1975, oparty m.in. na przemysłowych metodach chowu¹⁸.

14 kwietnia 1971 r. odbyło się wspólne posiedzenie BP KC PZPR z Sekretariatem Naczelnego Komitetu ZSL, na którym przyjęto dokument *W sprawie*

¹⁵ AAN, KC PZPR, 1354/V/91, mf. 2914, *Środki prowadzące do wzmocnienia równowagi rynkowej*, 3 II 1971 r., s. 599–600.

¹⁶ J. Eisler, *Grudzień 1970...*, s. 359–361.

¹⁷ W swoim liście do BP KC PZPR z 27 III 1971 r. niedysponujący już wówczas dokładnymi danymi Władysław Gomułka szacował wzrost siły nabywczej ludności na ok. 30 mld zł (*Tajne dokumenty Biura Politycznego...*, s. 233).

¹⁸ AAN, KC PZPR, 1354/V/91, mf. 2914, *Notatka w sprawie zaopatrzenia rynku w mięso, tłuszcze oraz inne artykuły spożywcze*, KPRM, MHW, MHZ, MPSiS, Warszawa 3 III 1971 r., s. 837–869.

zadań rolnictwa w latach 1971–1975. Wytyczne Biura Politycznego KC PZPR i Prezydium NK ZSL, opracowany przez zespół działaczy obu partii pod przewodnictwem odpowiadającego za sprawy rolne sekretarza KC Kazimierza Barcikowskiego. Znalazła się tam lista posunięć mających zapewnić pożądany wzrost produkcji rolnej: dostaw materiałów budowlanych na budowę chlewni i obór, dostępności maszyn rolniczych, produkcji nawozów i komponentów paszowych, a także sprawniejszy odbiór surowca przez przemysł spożywczy i zwiększenie wykorzystania w rolnictwie energii elektrycznej, pociągające za sobą konieczność modernizacji sieci. Jednocześnie zapowiadano fundamentalną zmianę w sytuacji rolnictwa indywidualnego – zniesienie od 1 stycznia 1972 r. dostaw obowiązkowych – oraz nakazywano rządowi przedstawić w sejmie projekty aktów prawnych w sprawie intensywniejszego zagospodarowania ziemi, ochrony użytków rolnych i leśnych i ich rekultywacji, dziedziczenia i obrotu ziemią, norm obszarowych gospodarstw, uregulowania stosunków własnościowych¹⁹.

Polityka rolna ustalona na wiosennych posiedzeniach BP KC PZPR była kontynuowana. Oprócz wprowadzenia zmian bezpośrednio wpływających na podaż produktów rolnych, pracowano nad reformami niwelującymi różnice w położeniu ludności wiejskiej i miejskiej, z których najważniejsze było rozciągnięcie na wieś systemu ubezpieczeń zdrowotnych i społecznych. Na bieżąco regulowano rynek rolny i zaopatrzenie sklepów w żywność w zależności od sytuacji, która wówczas stopniowo się poprawiała. Np. na posiedzeniu Prezydium Rządu 4 czerwca 1971 r. ograniczono planowany import mięsa o 10 tys. ton wobec przewidywanej nadwyżki skupu żywca o 42 tys. ton²⁰.

31 sierpnia 1971 r. Biuro Polityczne omawiało sprawę związane z hodowlą zwierząt. Wskaźniki wzrostu pogłowia były dodatnie, a najbardziej wzrosło pogłowie świń – o 13,4 proc., co oznaczało wzrost o 1,8 mln sztuk w liczbach bezwzględnych. Ponieważ jeszcze szybciej przyrastała liczba macior, szybko również zwiększała się liczba prosiąt i były perspektywy na podtrzymanie tej tendencji. Susza z lata 1971 r. zmniejszyła jednak znacznie plony ziemniaków, dlatego w 1972 r. spodziewano się nowego „świńskiego dołka”, jeżeli nie zostanie zapewniona odpowiednia ilość pasz. Komisja Planowania proponowała w 1972 r. import 3,5 mln ton zboża. Oprócz przewidzianych wcześniej 2 mln ton z ZSRR planowano sprowadzić aż 1,5 mln ton z Zachodu, nie zaś, jak optymistycznie zakładano wcześniej, 0,2 mln ton. W ten sposób udane starania o utrzymanie pogłowia świń w Polsce coraz bardziej zaczęły obciążać bilans płatniczy kraju. Jednocześnie Biuro Polityczne zwróciło uwagę, aby „oceny dotyczące tegorocznych zbiorów podawane przez ośrodki masowego przekazu były utrzymane w tonie spokojnym i umiarkowanym”²¹.

14 września 1971 r. odbyło się wspólne posiedzenie BP i NK ZSL poświęcone sprawom rolnictwa. Mimo że stwierdzono fatalną sytuację w kwestii pasz,

¹⁹ *Ibidem*, 1354/V/92, mf. 2915, W sprawie zadań rolnictwa w latach 1971–1975. Wytyczne Biura Politycznego KC PZPR i Prezydium NK ZSL, Warszawa, kwiecień 1971, s. 243–255; K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, Warszawa 1998, s. 27–34.

²⁰ AAN, URM, 5.4/21, Protokół nr 13/71 z posiedzenia Prezydium Rządu, 4 VI 1971 r., s. 29–32.

²¹ *Ibidem*, KC PZPR 1354/V/94, mf. 2917, Protokół nr 59 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 31 sierpnia 1971 r., KPRM, sierpień 1971 r., s. 276; *ibidem*, *Notatka w sprawie wstępnej oceny sytuacji w zakresie produkcji zwierzęcej, bilansu zbóż i pasz*, KPRM, sierpień 1971 r., s. 334–345.

uznano, że wytyczne w sprawie zadań rolnictwa na lata 1971–1975 są w pełni realizowane. Ustalono m.in. zwiększenie pomocy paszowej państwa dla rolnictwa²². W ten sposób dążono za wszelką cenę do osiągnięcia założonych wskaźników dotyczących hodowli.

W wyniku ustępstw władz przez cały rok utrzymywał się nadmierny popyt konsumpcyjny. Oprócz nasycania rynku wyrobami o lepszej jakości, za które zarazem państwo uzyskiwało wyższą marżę, dokonywano na bieżąco interwencji różnego rodzaju. Np. 21 września 1971 r. Biuro Polityczne zaleciło ograniczenie popytu przede wszystkim na mięso i tłuszcze zwierzęce (popularyzowano m.in. margaryny), ale też rozpoczęcie od początku 1972 r. zbierania przedpłat na samochód małowrażowy (program produkcji fiata 126p zatwierdzono w lipcu 1971 r.)²³.

Sytuacja rynkowa jednak cały czas się poprawiała. W połowie września 1971 r. zakładano, że w skali roku dostawy mięsa i przetworów z MPSiS wyniosą 1116 tys. ton, tj. o 123 tys. ton więcej (12,4 proc.) niż w 1970 r., a o 68,5 tys. ton więcej niż w skorygowanym Narodowym Planie Gospodarczym na 1971 r. Dostawy mięsa i przetworów we wrześniu miały być o 17,9 proc. wyższe niż we wrześniu 1970 r., a w IV kwartale o 19,8 proc. wyższe niż w IV kwartale 1970 r. Planowano zwiększyć dostawy wyrobów czekoladowych o 58,6 proc. w porównaniu z rokiem wcześniejszym²⁴. Te optymistyczne założenia udało się potem jeszcze znacznie poprawić. Punktem odniesienia dla władz stał się okres przedświąteczny, w którym kontrast w stosunku do ostatnich miesięcy rządów Władysława Gomułki stał się szczególnie widoczny. W IV kwartale 1971 r. notowano rekordowo wysoką dynamikę dochodów ludności – 11,6 proc. w stosunku do poprzedniego roku (w pierwszych trzech kwartałach było to 10,1 proc.), głównie wskutek szybkiego wzrostu przychodów ludności ze sprzedaży produktów rolnych po zniesieniu dostaw obowiązkowych (19 proc.). Mimo to notowano niższy niż w ubiegłych kwartałach wzrost siły nabywczej przeznaczonej na zakup towarów (6,5 proc. wobec 8,9 proc. w trzech pierwszych kwartałach). W konsekwencji nastąpił wysoki przyrost oszczędności indywidualnych – 6,8 mld zł. Świadczyło to o zrównoważeniu rynku i stabilizacji popytu, szczególnie na artykuły przemysłowe, na które ceny planowano obniżyć już w 1972 r. W skali całego roku dochody ludności wzrosły w stosunku do 1970 r. o 10,5 proc. (z 564 do 623 mld zł), a siła nabywcza przeznaczona na zakup towarów wzrosła o 8,4 proc. do 429 mld zł. Dostawy towarów na rynek w IV kwartale 1971 r. były o 12 proc. wyższe niż w IV kwartale 1970 r., a dostawy towarów z importu o ponad 50 proc. Dostawy mięsa i jego przetworów były wyższe niż w poprzednich kwartałach, najwyższe w grudniu (wzrost o 27,4 proc. w porównaniu

²² AAN, KC PZPR 1354/V/95, mf. 2918, Protokół nr 61 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR i Prezydium NK ZSL, 14 IX 1971 r., s. 9–10; *ibidem*, *Wytyczne Ministerstwa Rolnictwa w sprawie zapewnienia warunków dla wzrostu produkcji zwierzęcej w 1971/1972 r.*, s. 64–66.

²³ *Ibidem*, Protokół nr 62 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 21 IX 1971 r., s. 105–106. Innym posunięciem mającym widoczny podtekst fiskalny była *Decyzja nr 125/71 Prezydium Rządu z 3 IX 1971 w sprawie wzmożenia walki z nielegalnym wyrobem spirytusu* (AAN, URM, 5.4/24, s. 80–83) powielająca podstawowe założenia opracowanego wcześniej w MSW *Programu wzmożenia walki z nielegalnym wyrobem spirytusu* (*ibidem*, s. 84–86).

²⁴ AAN, URM, 5.4/24, *Informacja o przewidywanym zaopatrzeniu rynku wewnętrznego w okresie wrzesień–grudzień 1971 r.*, MHW, Warszawa 14 IX 1971 r., s. 165–170.

do grudnia 1970 r., w listopadzie analogiczny wskaźnik wyniósł 25,2 proc., w październiku zaś 24,5 proc.)²⁵.

W IV kwartale 1971 r. znacznie wyższy był wzrost sprzedaży towarów żywnościowych (11,3 proc.) niż nieżywnościowych (4,3 proc.), głównie wskutek zwiększenia dochodów biedniejszych osób w wyniku nałożenia się uchwalonych jeszcze pod rządami Gomułki częściowych rekompensat towarzyszących grudniowym podwyżkom cen oraz wspomnianych wcześniej decyzji ekipy Gierka. W tym czasie również wzrósł popyt na żywność wśród ludności wiejskiej, która zaczęła ograniczać produkcję żywności na własne potrzeby²⁶. Zatem rozwiązanie problemu zaopatrzenia przez zwiększenie importu połączone z szybkim wzrostem skupu po likwidacji dostaw obowiązkowych od razu stwarzało nowe problemy – nowy, nadmierny popyt ze strony szybko bogacących się rolników, w dużej mierze wynikający z dysproporcji pomiędzy podniesionymi cenami skupu produktów rolnych i zamrożonymi cenami detalicznymi przetworzonej żywności. Symbolem tej sytuacji stało się karmienie świń chlebem. Utrzymanie równowagi na rynku wewnętrznym pogłębiało nierównowagę w relacjach z zewnętrznym otoczeniem polskiej gospodarki, np. wzrastały dewizowe koszty importu zboża i pasz na potrzeby szybko rozwijanej hodowli.

Opracowane w październiku 1971 r. w KPRM *Założenia w sprawie dostaw przemysłowych artykułów rynkowych na lata 1971–1975* (dyskutowane na posiedzeniu Prezydium Rządu 26 listopada 1971 r.) stwierdzały, że o dostawach tych można dyskutować tylko w powiązaniu z ogólną koncepcją wzrostu spożycia indywidualnego oraz z zapotrzebowaniem na artykuły niekonsumpcyjne, w szczególności związane z inwestycyjno-produkcyjnymi potrzebami wsi. Podkreślano we właściwym dla dokumentów z tego okresu żargonie, że „sytuacja w rolnictwie jest jednak taka, że musimy czynić wszystko co możliwe, aby zmniejszyć nacisk na żywność, a właściwie na mięso, które stanowi, jak wiadomo, najtrudniejszy problem. [...] W tych warunkach założenie dynamicznego rozwoju produkcji i dostaw na rynek szerokiego wachlarza nowoczesnych, atrakcyjnych poszukiwanych i relatywnie tanich przemysłowych artykułów konsumpcyjnych, jest jedyną alternatywą, poza oczywiście rozwojem budownictwa mieszkaniowego i usług, które stanowią odrębny problem. W przeciwnym razie nacisk na mięso może być znacznie wyższy, niż to się aktualnie przyjmuje”²⁷. Konieczność rozwoju produkcji przemysłowych artykułów konsumpcyjnych i późniejsze wprowadzenie wielu nowych produktów w tym segmencie, często przy udziale zachodniego finansowania i myśli technicznej, stawiało tym samym pod znakiem zapytania koncepcję samospłaty licencji i kredytów. Pokazuje to też faktyczną niezdolność do zaspokojenia nadmiernego popytu konsumpcyjnego pochodzącego z chronicznej nieefektywności systemu gospodarki centralnie kierowanej, w którym przyrosty produkcji konsumpcyjnej z reguły nie nadążały

²⁵ AAN, KC PZPR, V/98, mf. 2921, *Ocena sytuacji rynkowej w końcu IV kwartału 1971 r. i przewidywanego zaopatrzenia rynku w I półroczu 1972 r.*, MHW, Warszawa, styczeń 1972 r., s. 445–451.

²⁶ *Ibidem*, s. 445–449.

²⁷ AAN, URM, 5.4/27, *Założenia w sprawie dostaw przemysłowych artykułów rynkowych na lata 1971–1975*, KPRM, Warszawa, październik 1971 r., s. 83–84.

za wzrostem siły nabywczej ludności, a możliwości równoważenia rynku przez podwyżki cen były ograniczone czynnikami politycznymi.

Mimo pojawienia się nowych trudności na rynku wewnętrznym, długookresowe zasady polityki zaopatrzenia rynku tworzone już po ustabilizowaniu się władzy ekipy Gierka wynikały wyraźnie z przemysłów doświadczeń Grudnia '70. Najbardziej symptomatyczne są tu *Założenia organizacji i rozwoju handlu wewnętrznego*, opracowane w MHW w listopadzie 1971 r., w których oprócz zasadniczych kierunków zmian organizacji systemu handlu wewnętrznego zawarto chociażby stwierdzenie: „Wobec zarysowującego się jeszcze w najbliższym 5-leciu niedoboru podaży mięsa i masła oraz materiałów budowlanych i artykułów hutniczych handel będzie prowadzić politykę zaopatrzenia w artykuły żywnościowe dużych miast i skupisk ludności robotniczej”²⁸.

Oprócz działań wywierających wpływ na nastroje w całym kraju, takich jak poprawa dochodów ludności i zaopatrzenia, podejmowano różnego rodzaju decyzje inwestycyjne, dotyczące miast będących widownią niedawnych protestów społecznych. 12 lutego 1971 r. Prezydium Rządu postanowiło zwiększyć liczbę mieszkań budowanych dla pracowników stoczni i portów. Zakładano budowę dodatkowych czterystu mieszkań w Trójmieście i kolejnych dwustu w Szczecinie. Było to powiązane z decyzją o dodatkowym zwiększeniu liczby nowo oddawanych mieszkań w całym kraju²⁹. Prezydium Rządu, obradując 3 września 1971 r., postanowiło rozwijać budownictwo mieszkaniowe w latach 1971–1973 w Gdańsku i Szczecinie. Dodatkowa podaż mieszkań (trzy budynki w Gdańsku i sześć w Szczecinie) miała być zapewniona dzięki importowi prefabrykatów z ZSRR, nieopłacalnemu przy zastosowaniu normalnych kryteriów oceny transakcji. Zawyżony koszt budowy mieszkań miał ulec obniżeniu wskutek zmiany przelicznika kursowego do co najwyżej 32 zł za rubel transferowy, czyli grubo poniżej stosowanego dla całej gospodarki poziomu 44,44 zł za rubel transferowy. Chciano zatem rozwiązać niebezpieczny problem społeczny (brak mieszkań) w najbardziej niestabilnym regionie przy dodatkowym efekcie propagandowym (korzyści ze współpracy gospodarczej ze Związkiem Radzieckim). Sam fakt zajmowania się przez tak ważne gremium decyzyjne, jak Prezydium Rządu, kwestią kilkuset mieszkań świadczy o politycznym tle sprawy³⁰.

Odrębnym zagadnieniem było uprzywilejowanie przemysłu stoczniowego podlegającego Zjednoczeniu Przemysłu Okrętowego. W nowych zasadach zatwierdzonych na posiedzeniu Prezydium Rządu 3 maja 1971 r. zasadniczą zmianą było ustalenie jednolitego dla wszystkich obszarów płatniczych przelicznika kursowego w wysokości 15 zł za 1 zł dewizowego (czyli 60 zł obiegowych za 1 USD lub 66,66 zł obiegowych za 1 rubla). Taki przelicznik był dotąd stosowany do rozliczeń złotówkowych eksportu do krajów III obszaru płatniczego (tj. krajów o wy-

²⁸ AAN, KC PZPR, V/98, mf. 2921, *Założenia organizacji i rozwoju handlu wewnętrznego*, MHW, listopad 1971, s. 207.

²⁹ AAN, URM, 5.4/16, Protokół nr 4/71 z posiedzenia Prezydium Rządu, 12 II 1971 r., s. 5–7, 37–46.

³⁰ AAN, URM, 5.4/24, Protokół nr 24/71 z posiedzenia Prezydium Rządu, 3 IX 1971 r., s. 3–4; *ibidem*, *Decyzja nr 126/71 Prezydium Rządu z dnia 3 września 1971 r. w sprawie dodatkowego budownictwa mieszkaniowego w latach 1971–1973 na terenie Gdańska i Szczecina dla przemysłu okrętowego*, s. 41–42.

mienialnych walutach). W eksporcie do krajów socjalistycznych (w handlu z nimi wyrobami przemysłowymi istniało zjawisko zawyżania poziomu cen o ok. jedną trzecią w stosunku do cen światowych) stosowano przelicznik 10 zł obiegowych za 1 zł dewizowego (44,44 zł za 1 rubla) z ewentualną dopłatą (2,5–3,5 zł). Jednak w przypadku transakcji kooperacyjnych (zazwyczaj przeprowadzanych na podstawie długoterminowych umów międzynarodowych), polegających na zakupach części i elementów produkowanych urzędzeń na Zachodzie w relacji 60 złotych za dolara oraz na dostawach całości lub części tych urzędzeń do krajów socjalistycznych w relacji 44,44 zł za rubla transferowego, system zróżnicowanych przeliczników był wybitnie niekorzystny. Zainteresowane zakłady przemysłowe odmówiły korzystania z dopłat budżetowych (przy czym przynajmniej częściowo działa się to pod naciskiem załóg), zażądały natomiast zmiany ustalonych relacji walutowych (zrobiły to także Huta Stalowa Wola i Bumar, jednak tylko ZPO zostało od razu potraktowane w wyjątkowy sposób). Wyjęcie ZPO spod ogólnie obowiązujących zasad sztucznie poprawiało wyniki finansowe zjednoczenia, co mogło stanowić chociażby podstawę do wzrostu płac w przedsiębiorstwach mu podległych. Do uchwalenia nowych zasad doszło pod naciskiem ministra przemysłu ciężkiego Włodzimierza Lejczaka i wicepremiera Mieczysława Jagielskiego, przy sprzeciwie Witolda Trąmpczyńskiego, wówczas pierwszego zastępcy przewodniczącego KPRM, oraz ministra finansów Józefa Trendoty³¹. Dodatkowo 30 lipca 1971 r. decyzją Prezydium Rządu postanowiono, że ZPO będzie dostarczać statki armatorom krajowym po cenach wynegocjowanych na bazie cen światowych według obowiązującego przelicznika waluty obcej, z zastosowaniem bonifikaty wynikającej z różnicy kosztów sprzedaży, a armatorzy będą je wprowadzać do ksiąg po tzw. cenie krajowej. Różnica między cenami miała być pokrywana armatorom przez Ministerstwo Żeglugi ze środków budżetowych³².

7 września 1971 r. na posiedzeniu Biura Politycznego zatwierdzono program modernizacji Łodzi. Zakładał on rekonstrukcję Śródmieścia, budowę oczyszczalni ścieków, budowę nowych zakładów przemysłu tekstylnego oraz wygaszanie produkcji w starych, o najgorszych warunkach pracy, a także budowę w Łodzi Zakładu Urządzeń Klimatyzacyjnych, pracującego w części na potrzeby łódzkiego przemysłu (istniała konieczność poprawy wentylacji zakurzonych i gorących hal fabrycznych). Przewidywano rozbudowę również łódzkiego przemysłu maszynowego – w Wifamie miały być produkowane nowe maszyny licencyjne, a Elester i Eltę chciano rozbudować³³.

Po VIII Plenum rozpoczęły się prace nad zmianami systemu gospodarczego, sprzyjającymi unowocześnianiu gospodarki. Na posiedzeniu BP KC PZPR 23 lutego 1971 r. przedstawiono projekt uchwały w sprawie powołania komisji

³¹ *Ibidem*, 5.4/19, Protokół nr 10/71 z posiedzenia Prezydium Rządu, 3 V 1971 r., s. 17–20; *ibidem*, 5.4/23, *Notatka w sprawie trudności pojawiających się przy stosowaniu przeliczników złotych w odniesieniu do zagranicznych transakcji kooperacyjnych*, s. 177–180.

³² *Ibidem*, 5.4/22, Protokół nr 19/71 z posiedzenia Prezydium Rządu, 30 VII 1971 r., s. 177–180, 193.

³³ AAN, KC PZPR, V/94, mf. 2917, Protokół nr 60 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 7 IX 1971 r., s. 357; *ibidem*, *Program rozwoju i modernizacji miasta Łodzi w okresie 1971–1975 oraz założenia na lata dalsze*, Komisja do Spraw Opracowania Założeń Dalszego Rozwoju i Modernizacji Miasta Łodzi, Warszawa, lipiec 1971 r., s. 361–372.

partyjno-rządowej do opracowania kierunków modernizacji systemu kierowania i funkcjonowania gospodarki. Przewodniczącym miał być Jan Szydłak, członek Biura Politycznego i zaufany człowiek Edwarda Gierka³⁴. Ważne było propagandowe znaczenie komisji (skupiającej działaczy państwowych i partyjnych, jak również przedstawicieli środowisk naukowych i związanych z praktyką gospodarczą), mającej w założeniu dokonać dość głębokich zmian systemowych.

Oddalenie niebezpieczeństw związanych z potencjalnymi protestami społecznymi w drugiej połowie 1971 r. przełożyło się na spowolnienie prac nad reformami ustrojowymi. Komisja Partyjno-Rządowa dla Unowocześnień Systemu Funkcjonowania Gospodarki i Państwa (od nazwiska przewodniczącego zwana komisją Szydłaka) przedstawiła sprawozdanie ze swoich trwających od kwietnia prac na posiedzeniu BP KC PZPR 30 listopada 1971 r., na tydzień przed VI Zjazdem PZPR. Biuro Polityczne chwaliło wizję programową komisji, ale zaleciło skupić się na sprawach możliwych do osiągnięcia, podało też w wątpliwość możliwość wprowadzenia od 1972 r. tzw. programów pilotowych zmian w przemyśle (w istocie tzw. reforma WOG [Wielkich Organizacji Gospodarczych] weszła w życie dopiero w 1973 r.). Zrezygnowano ze zwołania plenum KC poświęconego wynikom prac komisji, stwierdzono, że ze względu na wagę problemu projekty rozwiązań winien rozpatrywać w pierw rząd, potem Biuro Polityczne. Polecono także nie nazywać w oficjalnej propagandzie celu prac komisji reformą tylko mówić o „doskonaleniu systemu zarządzania i planowania” i nie nadawać temu rozgłosu w mediach³⁵. Wszystko to oznaczało w istocie cofnięcie mandatu komisji do przeprowadzenia większych zmian w gospodarce. Pozostawało wprowadzanie zmian cząstkowych w różnych dziedzinach życia gospodarczego. Dodatkowo zespołowa struktura komisji wpływała na to, że wypracowywano rozwiązania niekoniecznie układające się w spójną całość.

Jeszcze późną zimą 1971 r. na posiedzeniach Biura Politycznego ministerstwa zaczęły przedstawiać programy rozwoju poszczególnych gałęzi przemysłu w rozpoczynającej się pięcioletce. Charakteryzowały się one swoistym partykularyzmem branżowym: zakładały zazwyczaj znaczący wzrost nakładów na daną branżę w stosunku do założeń gomułkowskiego planu pięcioletniego. W przeciwieństwie do późniejszych lat Biuro Polityczne wykazywało dużą wstrzeźliwość w stosunku do nacisków resortów oraz „kontrolujących” ich pracę wydziałów KC i stawało po stronie proporcji rozwoju założonych przez KPRM. Wyjątkiem była tu polityka wobec rolnictwa. Na zebraniu Biura Politycznego 27 kwietnia 1971 r. dyskutowano nad opracowanymi w Ministerstwie Rolnictwa *Propozycjami zmian w planie rozwoju rolnictwa w latach 1971–1975*. Głównym wnioskiem z obrad było polecenie traktowania planu rozwoju rolnictwa jako „planu szerokiego rozwoju”, co przekładało się na konieczność założenia wzrostu nakładów na produkcję rolną powyżej wcześniej proponowanych 20 proc.³⁶

³⁴ AAN, KC PZPR, V/91, mf. 2914, Protokół nr 36 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR z załącznikami, 23 II 1971 r., s. 742–747.

³⁵ *Ibidem*, V/97, mf. 2920, Protokół nr 73 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 30 XI 1971 r., s. 175–176.

³⁶ *Ibidem*, 1354/V/92, mf. 2915, Protokół nr 45 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 27 IV 1971 r., s. 364; *Propozycje zmian w planie rozwoju rolnictwa w latach 1971–1975*, Ministerstwo Rolnictwa, 15 III 1971 r., s. 369–376.

Trzeba jednak zwrócić uwagę na programy dotyczące branż produkujących artykuły konsumpcyjne, gdyż ich zawartość pokazuje wyraźnie determinację ówczesnych władz w dążeniu do trwałego rozwiązania problemu zaopatrzenia rynku.

Najważniejszy z punktu widzenia społeczeństwa był przemysł spożywczy, powiązany administracyjnie w ramach jednego resortu ze skupem artykułów rolnych. Zaczęto wyraźnie dążyć do wzrostu produkcji żywca, by zapewnić odpowiednią podaż surowca dla modernizowanego przemysłu mięsnego. Omawiana na posiedzeniu BP KC PZPR 27 lutego 1971 r. *Notatka w sprawie projektu planu inwestycyjnego Ministerstwa Przemysłu Spożywczego i Skupu na lata 1971–1975* zakładała wzrost inwestycji w ramach resortu o 50 proc. do poziomu 27,5 mld zł, a w ramach tego przede wszystkim znaczną rozbudowę mocy produkcyjnych właśnie przemysłu mięsnego, co było wyraźnym echem Grudnia '70 i odejściem od prowadzonej przez Gomułkę polityki dostosowywania konsumpcji do możliwości finansowych państwa. Planowano dokończenie budowy zakładów mięsnych w Łukowie, budowę nowych zakładów o pełnym cyklu produkcyjnym w Koszalinie, Elku i Ostrołęce oraz budowę przetwórnicy w Kościerzynie, Tczewie, Dąbrowie Górniczej, Rybniku, Nowej Hucie, Łodzi, Opolu, Wrocławiu i jednego w województwie poznańskim, o nieustalonej jeszcze lokalizacji. Widać więc, że wykazano troskę o poprawę zaopatrzenia w mięso przede wszystkim w większych ośrodkach miejskich (lokalizacje blisko rynku zbytu), co zapewne było podyktowane koniecznością trwałego złagodzenia panujących tam nastrojów społecznych oraz przesunięcie zakładów bardziej zaawansowanego przetwórstwa na prowincję, bliżej dostaw żywca, co miało też prawdopodobnie związek z prowadzoną później polityką lokowania nowych inwestycji przemysłowych w bardziej zacofanych regionach kraju. Wzrost hodowli na potrzeby nowych zakładów mięsnych miały umożliwić inwestycje w wytwórniach pasz w Olsztynku, Wyszku, Grodkowie i Bloku Dobroszyckim oraz w czternastu nowych zakładach utylizacyjnych³⁷.

Uzupełnieniem polityki rozwoju przetwórstwa mięsa było dążenie do zwiększenia podaży surowca dzięki przemysłowym metodom tuczu. Ponieważ środki krajowe były niewystarczające, Prezydium Rządu podjęło 29 października 1971 r. decyzję, która zakładała, że MHZ w porozumieniu z Ministerstwem Rolnictwa zakupią do 31 grudnia 1971 r. licencję w krajach kapitalistycznych na produkcję odpowiednich maszyn i urządzeń, uruchomioną następnie w ciągu 2 lat. Koszt tej operacji miał nie przekroczyć 3,3 mln zł dewizowych (0,825 mln USD)³⁸.

Poprzednia władza prowadziła restrykcyjną politykę wobec przemysłu cukierniczego, pozbawiając go dostaw ziarna kakaowego. Teraz zakładano modernizację zakładów „22 Lipca”, „Wawelu”, „Olzy”, „Sanu” i „Milanówka”, budowę zakładów cukierniczych w Skawinie, w planie dodatkowym proponowano

³⁷ AAN, KC PZPR, 1354/V/91, (mf. 2914), Protokół nr 37 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 27 II 1971 r., s. 749–751; *ibidem*, *Notatka w sprawie projektu planu inwestycyjnego Ministerstwa Przemysłu Spożywczego i Skupu na lata 1971–1975*, s. 752–761.

³⁸ AAN, URM, 5.4/26, *Decyzja nr 150/71 Prezydium Rządu z dnia 29 X 1971r. w sprawie zakupu licencji na produkcję maszyn i urządzeń do mechanizacji produkcji zwierzęcej*, s. 147.

modernizację „Pomorzanki” i „Goplany” oraz budowę nowej fabryki czekolad³⁹. Kupowano zatem poparcie społeczne przez zwiększenie podaży atrakcyjnych artykułów konsumpcyjnych, których chronicznie brakowało w ostatnich latach. Dodatkową rolę grała tu chęć ściągnięcia z rynku nadwyżek finansowych.

Zapewne temu samemu celowi miało służyć uwzględnienie w planach MPSiS zwiększenia w planie dodatkowym na nową pięcioletkę o 10 mln litrów produkcji wina oraz decyzja o budowie browaru w Warce⁴⁰.

Kolejnym z pięcioletnich programów resortowych, omawianych przez Biuro Polityczne, był program rozwoju przemysłu lekkiego w latach 1971–1975, przedstawiony na obradach 4 maja 1971 r. Istotne jest to, że zaaprobowano postulowane przez resort znaczne inwestycje, uzasadniane potrzebami rynkowymi i wymianą starego parku maszynowego, a także poprawą warunków BHP (np. usprawnienie wentylacji w fabrykach). Było to echem strajku łódzkich włókniarek, które domagały się poprawy warunków pracy⁴¹.

Jednym z najważniejszych elementów nowej polityki gospodarczej była zmiana podejścia do stosunków gospodarczych z zagranicą, w szczególności z krajami kapitalistycznymi. Nie nastąpiła ona jednak od razu. Omawiane na posiedzeniu BP KC PZPR z 23 kwietnia 1971 r., opracowane w KPRM *Kierunkowe założenia rozwoju handlu zagranicznego w latach 1971–1975* opierały strategię gospodarczą na lata 1971–1975 na szybszym wzroście importu niż eksportu. Miał on wynieść od 57 proc. (wariant podstawowy) do 61 proc. (wariant dynamiczny), podczas gdy wzrost eksportu szacowano na 50 do 55 proc. Motywowano to koniecznością zapewnienia odpowiedniej podaży surowców, prefabrykatów i artykułów żywnościowych, potrzebą dynamizacji wybranych gałęzi przemysłu za pomocą importu najbardziej nowoczesnej technologii, maszyn i urządzeń oraz zapewnienia tzw. racjonalnego wzrostu w innych gałęziach⁴². Zakładano wzrost zadłużenia zagranicznego w krajach socjalistycznych z 2693 mln zł dewizowych na początku 1971 r. do 3063 mln zł dewizowych na koniec 1975 r. W tym samym okresie zadłużenie w krajach kapitalistycznych miało wzrosnąć z 4150 mln zł dewizowych do 5532 mln zł dewizowych, czyli o zaledwie 345,5 mln USD. Co więcej, zadłużenie w przeliczeniu na złote obiegowe miało spaść w relacji do dochodu narodowego z 12 proc. jego wielkości 1 stycznia 1971 r. do 10,8 proc. 31 grudnia 1975 r.⁴³ Na zaopatrzenie rynku w żywność korzystny wpływ miał wywierać stały import żywności i artykułów rolnych – 2 mln ton zbóż z ZSRR i 0,2 mln ton z innych krajów rocznie (w 1971 r. 0,5 mln ton więcej), import wieprzowiny przez całą pięcioletkę (102 tys. ton w 1975 r.),

³⁹ AAN, KC PZPR, 1354/V/91, mf. 2914, *Notatka w sprawie projektu...*, s. 754–755.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 756–757.

⁴¹ AAN, KC PZPR, 1354/V/92, mf. 2915, Protokół nr 46 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 4 V 1971 r., s. 470–471. Dokument resortowy omawiany przez BP najlepiej pokazywał skalę zacofania polskiego przemysłu lekkiego. Było to wystarczającym uzasadnieniem zwiększenia nakładów inwestycyjnych w tej tradycyjnie zaniedbywanej branży. Otóż z 217 tys. zainstalowanych maszyn i urządzeń 13 tys. pochodziło z XIX w., 55 tys. z okresu 1901–1940, a 60 tys. z lat 1941–1960. Drewniane dachy i stropy pokrywały 30% kubatury hal produkcyjnych (*ibidem*, s. 478).

⁴² AAN, KC PZPR, 1354/V/92, mf. 2915, *Kierunkowe założenia rozwoju handlu zagranicznego w latach 1971–1975*, KPRM, 13 IV 1971 r., s. 299.

⁴³ *Ibidem*, s. 310.

spłacany w dużej mierze eksportem wołowniny i żywca, import komponentów wysokobiałkowych do pasz (294 mln zł dewizowych w 1975 r.)⁴⁴. Dalej miał być prowadzony eksport niektórych towarów żywnościowych, zwłaszcza mających dobrą pozycję na rynkach zagranicznych oraz „wymuszających intensyfikację produkcji rolnej”⁴⁵. Późniejsze zadłużanie się kraju na wielką skalę w państwach zachodnich było wynikiem decyzji podejmowanych już po VI Zjeździe PZPR i braku atrakcyjnej oferty ze strony ZSRR.

Omawiany powyżej dokument był powiązany z nadrzędnymi wobec niego *Kierunkowymi założeniami rozwoju gospodarki narodowej w latach 1971–1975*, opracowanymi w KPRM 13 kwietnia 1971 r. Oparte one były na realizacji następujących głównych celów polityki gospodarczej:

– przyspieszenia wzrostu konsumpcji i zapewnienia społecznie odczuwalnej poprawy warunków życiowych ludności pracującej, przede wszystkim w dziedzinie spożycia indywidualnego, budownictwa mieszkaniowego oraz usług socjalno-kulturalnych;

– zapewnienia pełnego zatrudnienia i racjonalnego wykorzystania ludności wchodzącej w wiek zdolności do pracy, pochodzącej z najwyższego po wojnie przyrostu;

– przyspieszenia dynamiki wzrostu gospodarczego kraju przy zapewnieniu bardziej harmonijnego rozwoju wszystkich dziedzin⁴⁶.

Widać tu więc zdecydowanie prosocjalne ukierunkowanie zadań polityki gospodarczej, nastawionych na rozwiązywanie problemów wewnętrznych kraju i abstrahujących przy tym od międzynarodowej sytuacji gospodarczej PRL.

Taką zmianę w polityce gospodarczej uzasadniano m.in. tym, że „należyte zaopatrzenie rynku wewnętrznego stanowi zasadniczy element praktycznego i efektywnego dźwigania wydajności pracy”⁴⁷. Zakładano zatem, że wzrost standardu życiowego robotników będzie pociągał za sobą ich większą wydajność, co – jak pokazała przyszłość – było hipotezą nader ryzykowną.

Jednocześnie miał być rozwijany program budownictwa mieszkaniowego (61,8 mln m kw. powierzchni mieszkalnych w ciągu pięciolatki), przeznaczonego głównie dla robotników z zakładów przemysłowych. Planowano znaczne zwiększenie inwestycji komunalnych, zwłaszcza że nowo powstające mieszkania

⁴⁴ *Ibidem*, s. 301, 303.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 303.

⁴⁶ AAN, KC PZPR, 1354/V/92, mf. 2915, *Kierunkowe założenia rozwoju gospodarki narodowej w latach 1971–1975*, KPRM, 13 IV 1971 r., s. 315.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 317. Trzeba dodać, że w dokumentach partyjnych z tego okresu za jeden z głównych błędów polityki gospodarczej okresu rządów Gomułki uznawano teorię głoszącą bierną rolę konsumpcji w rozwoju gospodarki narodowej. Określano ją jako prostą buchalterię przenoszącą reguły podziału budżetu rodzinnego na zarządzanie gospodarką narodową. W odpowiedzi BP z 15 VI 1971 r. na list Władysława Gomułki z 27 III 1971 r. można było przeczytać „Zarówno w krajach kapitalistycznych, jak i w krajach socjalistycznych konsumpcja stała się czynnikiem przyspieszającym rozwój i unowocześniającym go. Okazało się, że buchalteryjne i mechanistyczne interpretowanie proporcji podziału dochodu narodowego na akumulację i konsumpcję nie potwierdza się w dłuższych okresach czasu. Wbrew starym poglądom wzrost konsumpcji nie powoduje ograniczeń we wzroście dochodu narodowego, a odwrotnie, sprzyja temu wzrostowi, gdyż stwarza bodźce nie dające niczym zastąpić wzrostu społecznej wydajności pracy.”[?– raczej „bodźce do nie dającego się niczym zastąpić wzrostu społecznej wydajności pracy” – Ł. D.] (*Tajne dokumenty Biura Politycznego...*, s. 290).

oraz znaczna część istniejących miały być wyposażone w pełną infrastrukturę podstawową. W sumie wodociągi, kanalizacja, ciepłownictwo i drogi miały pochłonąć 55 proc. nakładów na gospodarkę komunalną w planie terenowym. Sporo środków chciano przeznaczyć na zadania do tej pory mało ważne – budowę oczyszczalni ścieków oraz modernizację taboru transportu zbiorowego⁴⁸.

Ważnym zadaniem, wspomnianym zresztą w wyliczeniu głównych celów planu pięcioletniego, było zapewnienie wzrostu zatrudnienia wystarczająco dużego, by umożliwić rozpoczęcie życia zawodowego wchodzącemu właśnie w dorosłość pokoleniu powojennego wyżu demograficznego. Zakładano konieczność zatrudnienia w ciągu 5 lat 1,8 mln osób przy jednoczesnym prowadzeniu polityki socjalnej zniechęcającej kobiety do podjęcia pracy, dzięki której liczba osób na rynku pracy miała się zmniejszyć o 200 000. Planowano różne środki zaradcze, które miały choć trochę odciążać krajowy rynek pracy – zwiększenie zmianowości (200 tys. dodatkowych miejsc pracy), zwiększenie roli usług (80 tys. miejsc pracy w sektorze państwowym i prywatnym), program prac społecznie użytecznych (niezrealizowane później roboty publiczne – drogi szybkiego ruchu, regulacja Wisły – 30 do 40 tys. zatrudnionych), eksport usług do NRD i Czechosłowacji (100 tys. osób)⁴⁹.

Mimo wspomnianych powyżej nowych inwestycji w przemyśle spożywczym, wzrost jego produkcji (23 proc.) miał być znacznie wolniejszy od produkcji głównych branż przemysłu (50–60 proc. w ciągu pięcioletki) ze względu na ograniczenia wynikające z niskiego tempa wzrostu produkcji rolnej. Wzrost produkcji na rynek wewnętrzny miał wynieść 30 proc., a produkcji eksportowej zaledwie 11 proc. (2 proc. rocznie). Dodatkowo zakładano znaczne zmiany strukturalne w asortymencie, oznaczające przede wszystkim poprawę jakości. Na rok 1975 planowano wyprodukować 1,65 mln ton mięsa, co oznaczało zwiększenie produkcji o 26 proc. w ciągu pięcioletki⁵⁰. Wysoki przyrost dochodów pieniężnych ludności musiał być zatem pokryty przede wszystkim przez dostawy artykułów konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego, najlepiej ukrywających w cenie dużą marżę w stosunku do kosztów produkcji.

W wyniku ścierania propozycji KPRM i resortów powstała pod zmienionym tytułem w maju 1971 r. kolejna wersja kierunkowych założeń rozwoju gospodarki narodowej. W sferze polityki socjalnej oraz zaopatrzenia rynku wносиła parę istotnych zmian. Proponowano zatrzymanie na roli 800 tys. z 1,17 mln młodzieży wiejskiej oraz negocjacje z ZSRR, CSRS i NRD w sprawie wysłania do pracy 50 do 100 tys. Polaków. Podtrzymywano też plany zwiększenia zatrudnienia w usługach o 80 tys. osób. Zwiększenie zatrudnienia w gałęziach, w których o wzroście produkcji miał przesądzać wzrost nakładów pracy, było jednak powiązane z optymalizacją zatrudnienia w branżach o największych nakładach inwestycyjnych, a więc o najwyższych przyrostach wydajności pracy. Dlatego dążono do tzw. racjonalizacji zatrudnienia opartej na szeroko zakrojonym programie socjalnym

⁴⁸ AAN, KC PZPR, 1354/V/92, mf. 2915, *Kierunkowe założenia rozwoju gospodarki narodowej...*, s. 321–322.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 324–325. Warto zauważyć, że sporo z planowanych tu posunięć było przejętych z programu Bolesława Jaszczuka (rozwój usług, wzrost zmianowości).

⁵⁰ *Ibidem*, s. 329.

za 9 mld zł w skali pięciolatki, zmierzającym przede wszystkim do ograniczenia aktywności zawodowej kobiet, a także niektórych innych grup ludności, przede wszystkim osób starszych i przewlekle chorych. W rezultacie liczone na wzrost zatrudnienia o 1,655 mln osób, a więc znacznie mniej, niż zakładano miesiąc wcześniej⁵¹. Powracano więc częściowo do niektórych założeń polityki Gomułki i Jaszczuka, z tą jednak różnicą, że skutki niedoboru miejsc pracy i zagrożenie wystąpienia bezrobocia niwelowano szerszym dostępem do świadczeń socjalnych.

W porównaniu z poprzednią wersją założeń zwiększono też zadania budownictwa mieszkaniowego. Planowano oddanie do użytku 1155 tys. mieszkań o łącznej powierzchni 64 mln m kw. Dodatkowo miano rozbudować sieć szpitali i placówek służby zdrowia, co silnie kontrastowało z wprowadzoną w połowie 1970 r. decyzją Prezydium Rządu o zamrożeniu budowy wiejskich ośrodków zdrowia⁵².

Bardziej rozbudowana była część dotycząca zaopatrzenia rynku. Dążenie do zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych ludności widać było w założonym wzroście spożycia mięsa – z 53,4 kg w 1970 r. do 62 kg na osobę w 1975 r., w zwiększeniu średnio o 20 proc. dostaw rynkowych głównych produktów spożywczych i używek (wyjątkiem *in plus* był wzrost dostaw drobiu o 114 proc.) oraz konsumpcji artykułów uznawanych za luksusowe, na których sprzedaży państwo zarabiało najwięcej. Było to chociażby widoczne w założeniach wzrostu w 1975 r. ilości spożywanej czekolady o 94 proc. i wódek gatunkowych o 51,1 proc. w stosunku do ostatniego roku rządów Gomułki⁵³.

Biuro Polityczne zrewidowało dosyć optymistyczne założenia rozwoju gospodarki polskiej w latach 1971–1975 w kierunku redukcji wysiłku inwestycyjnego i raczej pogłębienia prokonsumpcyjnej reorientacji polityki gospodarczej, mimo zalecenia przyjęcia wskaźnika wzrostu płacy realnej o 18 proc., a więc dolnego krańca przewidywanego wcześniej przedziału. Liczbę planowanych mieszkań obniżono do 1050 tys. Liczba ta ewentualnie mogła się zwiększyć, gdyby sytuacja była pomyślna. Ponownie nakazano rozważenie zmniejszenia nakładów inwestycyjnych, tym razem o 80–100 mld zł. Miało się to łączyć ze stawianymi resortom zadaniami wykorzystania wszystkich możliwości przekroczenia wskaźników przyrostu produkcji założonych w planie przez lepszą organizację i dyscyplinę pracy oraz zwiększenia produkcji rynkowej w 1975 r. o 12 mld zł do poziomu 700 mld zł. Ponadto polecono założyć większą dynamikę usług w latach 1972–1975, zbadać możliwości poprawy struktury produkcji rynkowej przemysłu elektromaszynowego i chemicznego, wprowadzić do programu socjalnego obniżenie wieku emerytalnego kobiet o 2–3 lata i mężczyzn o 1–2 lata oraz wydłużenie urlopu macierzyńskiego i skrócenie czasu pracy kobiet pracujących w warunkach trudnych i szkodliwych dla zdrowia⁵⁴.

Sprawa wzrostu płacy realnej w pięciolatce powróciła na posiedzeniu BP KC PZPR 1 czerwca 1971 r. Po raz kolejny, ostrożniej sformułowano zadania stawia-

⁵¹ AAN, KC PZPR, 1354/V/93, mf. 2916, *Podstawowe kierunki i proporcje rozwoju społeczno-gospodarczego kraju w latach 1971–1975*, KPRM, maj 1971 r., s. 13–16, 79–85.

⁵² *Ibidem*, s. 36–40.

⁵³ *Ibidem*, s. 28.

⁵⁴ AAN, KC PZPR, 1354/V/93, mf. 2916, Protokół nr 49 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 21 V 1971 r., s. 8–9.

ne przed KPRM, po uprzedniej akceptacji kierunku prowadzonych prac. Polecono „przyjąć założenie wzrostu płacy realnej w 5-leciu 1971–1975 w wysokości 17–18%, ustawiając zadania planu tak, aby osiągnąć górną granicę widełek, tj. 18%”⁵⁵. Poza tym przyjęto *Notatkę w sprawie proponowanych zmian dotyczących podstawowych ustaleń w projekcie planu 5-letniego na lata 1971–1975*, będącą wynikiem wspólnych prac Prezydium Rządu i Komisji Planowania oraz kolejną wersję *Kierunkowych założeń rozwoju gospodarki narodowej w latach 1971–1975* z 28 maja 1971 r., różniącą się jednak niewiele od wersji poprzednich⁵⁶. Posiedzenie z 1 czerwca 1971 r. właściwie kończyło proces zatwierdzania założeń planu i resortowych programów rozwoju poszczególnych branż na lata 1971–1975. Następnymi kilka miesięcy było związanych z przygotowaniem do formalnego zatwierdzenia programu nowej ekipy na VI Zjeździe PZPR, który miał się odbyć w grudniu 1971 r., niecały rok od zmiany na stanowisku I sekretarza.

Generalnie w drugim półroczu władze zajmowały się ogólnymi proporcjami planu pięcioletniego, propozycjami planu rocznego na 1972 r., wprowadzaniem kosmetycznych zmian do kolejnych wersji dokumentów zjazdowych i uszczegółowieniem wcześniej przyjętych programów resortowych. Nie było natomiast właściwie kwestii rozpatrywanych pod naciskiem bieżącej sytuacji, co poniekąd potwierdzało sukces nowej ekipy rządzącej w zakresie pacyfikacji nastrojów.

Program gospodarczy, przyjęty wraz z resztą postanowień na VI Zjeździe, nie odbiegał zbyt od tego zawartego we wspomnianych wcześniej założeniach. Właściwie od razu był nieaktualny, zwłaszcza pod względem zakładanych wskaźników wzrostu, które ustalano (jak widzieliśmy) w sposób dość ostrożny. Po uwzględnieniu wniosków z posiedzenia Prezydium Rządu z 15 listopada 1971 r., kiedy pod naciskiem resortów i wojewódzkich rad narodowych członkowie prezydium KPRM przystali na zwiększenie nakładów inwestycyjnych zakładanych w planie na 1972 r., Komisja Planowania proponowała w 1972 r. podniesienie zadań w dziedzinie produkcji przemysłowej. W uzyskaniu zwiększonych wskaźników miało pomóc szybsze tempo zmian wydajności pracy, co oczywiście było dużo trudniejsze do osiągnięcia⁵⁷. Wprowadzono też zmiany w zakresie planowania. Przede wszystkim zniesiono limitowanie importu maszyn i urządzeń z krajów socjalistycznych oraz limitowanie inwestycji przedsiębiorstw. Zakładano przy tym, że „W konsekwencji będzie można importować maszyny i urządzenia stosownie do potrzeb planu inwestycyjnego oraz zadań w zakresie modernizacji i rekonstrukcji”⁵⁸. Stwarzało to w praktyce furtkę dla znacznie większego od zakładanego wzrostu inwestycji i było jednym z czynników sprzyjających późniejszej ekspansji.

Ustępstwem wynikającym z oddolnego parcia na wzrost inwestycji było też stosowanie tzw. zasady planu otwartego i ciągłego poszukiwania możliwości przekroczenia zadań planowych. To drugie zostało zainicjowane we wspólnym

⁵⁵ *Ibidem*, Protokół nr 50 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 1 VI 1971 r., s. 166.

⁵⁶ *Ibidem*, *Notatka w sprawie proponowanych zmian dotyczących podstawowych ustaleń w projekcie planu 5-letniego na lata 1971–1975*, s. 229–231.

⁵⁷ AAN, KC PZPR, 1354/V/9, mf. 2920, *Podstawowe założenia i problemy projektu NPG na 1972 rok*, KPRM, 16 XI 1971 r., s. 13, 39–41; AAN, URM, 5.4/27, Protokół 32/71 z posiedzenia Prezydium Rządu, 15 XI 1971 r., s. 19.

⁵⁸ AAN, KC PZPR, 1354/V/97, mf. 2920, *Podstawowe założenia i problemy projektu NPG...*, s. 42.

liście Prezydium Rządu i Sekretariatu KC (czyli *de facto* Piotra Jaroszewicza i Edwarda Gierka) do zakładów pracy w celu przyjęcia dodatkowych zobowiązań produkcyjnych (głównie w zakresie towarów konsumpcyjnych) w kwocie ok. 20 mld zł, co wkrótce przyczyniło się do nazwania rozpoczętej w ten sposób akcji „akcją 20 miliardów”. Zadania z tego wynikające zostały przekazane ministrom, kierownikom urzędów centralnych i organizacji spółdzielczych w pismach wystosowanych przez premiera⁵⁹.

Podsumowując, można stwierdzić, że *gros* działań mających na celu poprawę stopy życiowej ludności zostało podjętych lub rozpoczętych przez władze państwowe i partyjne w pierwszych miesiącach bezpośrednio po przejściu steru przez ekipę Edwarda Gierka i Piotra Jaroszewicza. Choć nie jest to wyrażone wprost w dostępnych archiwaliach, wnioskując na podstawie kontekstu, w jakim podejmowano poszczególne decyzje, można uznać, że miały one w dużej mierze zapewnić spokój społeczny, niezbędny do efektywnego sprawowania rządów przez nowe władze i stworzyć podstawy ich trwalszej legitymizacji w oczach społeczeństwa. Łącznym skutkiem działań tego typu było zwiększenie w 1971 r. pieniężnych dochodów ludności o 14 proc. i płac realnych o 5,7 proc.⁶⁰ Po początkowych sukcesach nie porzucono polityki zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa, wręcz przeciwnie, uważnie monitorowano sytuację w handlu wewnętrznym i starano się za wszelką cenę zwiększać produkcję na potrzeby rynku, co prowadziło do prochłopskiej polityki rolnej i częściowo także do rozpoczęcia ekspansji inwestycyjnej w przemyśle i budownictwie (choć tu decydująca była presja resortów na duże inwestycje przemysłowe). Sukces dokonanego głównie przy użyciu „ręcznego sterowania” zwrotu prokonsumpcyjnego w polityce gospodarczej był także czynnikiem zniechęcającym do głębszych reform systemowych, o czym pośrednio świadczy stopniowe odsuwanie na boczny tor prac Komisji Szydłaka w miarę poprawy sytuacji gospodarczej kraju. Zamiast tego zaczęto chętnie sięgać do przypominającej czas stalinowskie mobilizacji odgórnej oraz zmniejszenia dyscyplinującej funkcji KPRM jako jednego ze środków przyspieszania wzrostu gospodarczego.

ŁUKASZ DWILEWICZ (ur. 1976) – zatrudniony w Szkole Głównej Handlowej na stanowisku asystenta w Katedrze Historii Gospodarczej i Społecznej, interesuje się historią gospodarczą Polski po 1945 r., autor m.in.: *Od Marca do Sierpnia. SGPiS w latach 1968–1980* [w:] *Historia Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie 1906–2006*, red. W. Morawski, Warszawa 2006, s. 219–264; *Polish Licence Policy in the 1970's in the Context of Economic Policy* [w:] *Towards a New Europe: Identity, Economics, Institutions. Different Experiences. Proceedings of the International Conference held in Florence, 28–29 March 2003*, red. A. Tonini, Firenze 2006, s. 71–90; *Dekady*, t. 4, *Lata 1965–1974*, Warszawa 2006 [wspólnie z Jerzym S. Majewskim].

⁵⁹ *Ibidem*, 1354/V/101, mf. 2924, *Informacja o dodatkowych zadaniach produkcyjnych realizowanych przez resorty i prezydium WRN ponad ustalenia NPG na 1972 r.*, KPRM, 28 III 1972 r., s. 177–178.

⁶⁰ J. Bury, *Wzrost stopy życiowej...*, s. 27.

Buying the Support. Economic Policy as a Means of Stabilizing Poland's Internal Situation in the first Months of Edward Gierek's Government

The crisis in the government's leadership, caused by the worker protests on the Baltic coast, peaked at the Seventh Plenum of the Central Committee of Polish United Workers Party (PZPR), on December 20, 1970, and was immediately followed by efforts to defuse the social situation with promises of higher wages and improved living conditions, as well as concrete decisions intended to lend credence to the declarations of the new First Secretary, Edward Gierek. The new party and government leaders had to contend with social discontent caused by price increases as well as the consequences of earlier actions and promises of the authorities in the areas of economic and social policy. While it is not stated directly in the available archival materials, taking into account the context – in which specific decisions were taken, it can be recognized that to a significant degree they were meant to ensure the social tranquility requisite for the governing of the new authorities and forming the basis for their enduring legitimization in eyes of the public.

Economic policy in Gierek's time was from the outset to be characterized by a turn towards increasing consumption. Moves taken to stabilize the situation within the country can be divided into those enacted under pressure of the situation and affecting the entire country (freezing of food prices, cancelling of price increases while maintaining income related compensations – introduced by Władysław Gomułka's team), decisions concerning potentially the most dangerous industrial branches and regions, solving temporary problems as well as main issues connected with the development of these branches and regions, as well as those elements of economic policy guaranteeing the continuous improvement of standards of living and stable – support for the governing team (changes to the annual plan, a new five-year plan concept, investment decisions aiming to ensure a proper supply of consumer goods in the future, the abolishment of mandatory delivery quotas in agriculture). The majority of decisions from the first and second groups were taken in the first two months of 1971, those that followed were mainly tied to the implementation of long-term changes to economic policy in the succeeding months.

Changes, including the search for sources of financing and technology in western countries, took place with the strong support of the Soviet Union.

The combined effect of the actions, designed to improve society's material situation, was the increase in average nominal personal income of 14% in 1971, and a 5.7% increase in real personal income (the largest annual increase since the end of the 1950s). The success, mainly achieved by the purely discretionary means of economic policy, was also the cause of the neglect of deeper systemic – reforms, directly evidenced by the successive loss of importance of the work of the so-called Szydłak Commission in tandem with the improvement of the country's economic situation.